

Міністерство освіти і науки України

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УСКОВА АЛЬОНА ЛЕОНІДІВНА

УДК [378.015.31:17.022.1]:004(043.5)

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ
ЦІННОСТІ ПІКЛУВАННЯ ПРО ІНШУ ЛЮДИНУ
В ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Москальова Людмила Юріївна,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, завідувач кафедри
соціальної педагогіки та дошкільної освіти;

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Роганова Марина Вікторівна,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради, завідувач кафедри
теорії і методики дошкільної освіти, професор кафедри
суспільних наук;

кандидат педагогічних наук
Журба Катерина Олександрівна,
Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних
наук України, докторант, старший науковий співробітник

Захист відбудеться «26» травня 2016 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці та на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «25» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Поглиблення кризи моральної свідомості суспільства та її наслідки на початку XXI століття зумовили необхідність перетворень у вихованні людини через розширення сфери цінностей як системного процесу, що має бути успішно інструментований новітніми виховними методиками та технологіями. Модернізація системи морального виховання знайшла відображення в документах міжнародного та національного рівнів, серед яких: Конвенція ООН про права дитини, Декларація прав дитини, Декларація і Програма дій в галузі культури миру, Декларація і План дій: «Світ, придатний для життя дітей», Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року тощо. У них акцентується увага на інтеграційних процесах нашої держави, європоцентричності, розповсюдженні волонтерської діяльності, що зміщує увагу на формування в учнів рис та особистих якостей, які будуть стверджувати національні та європейські цінності, а саме: повага до прав кожної людини, прийняття цінностей іншої людини, турбота про благо свого народу тощо.

Означені проблеми спрямовують науковий пошук працівників різних галузей: філософії, соціології, психології та педагогіки та ін.

Фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям для розв'язання проблем виховання учнівської молоді є праці, в яких розкрито концепти турботи та піклування про іншу людину (М. Михальченко, В. Попов, З. Самчук та ін.), висвітлено концепції турботи як фундаментальної засади буття людини (М. Гайдеггер, А. Камю, Я. Коменський, М. Фуко та ін.), розроблено психолого-педагогічні механізми формування ціннісного ставлення до людини (В. Андрющенко, В. Кремень, Е. Помиткін, О. Столяренко та ін.); вказано напрями подолання надмірних егоїстичних прагнень людини (Л. Виготський, Т. Кравченко, А. Макаренко, Ж. Фреско та ін.) тощо.

Теоретичну основу сучасних досліджень проблем виховання людини в цивілізованому суспільстві, де гармонійно поєднуються європейські і національні цінності, становлять теорії розвитку особистості (І. Бех, М. Євтух, В. Огнев'юк, М. Роганова та ін.), ідеї збагачення людиною соціокультурних ресурсів у реалізації цінностей (А. Дістервег, Р. Інгарден та ін.), ідеї виховання смисложиттєвих цінностей школярів (О. Гріньова, К. Журба, Ю. Стежко, К. Чорна та ін.), ідеї соціалізації учнівської молоді (О. Безпалько, Л. Канішевська, Н. Коляда, Т. Кравченко, Д. Пашенко та ін.), ідеї та досвід виховання особистості в умовах позашкільної освіти та позакласної роботи (М. Бабкіна, А. Возняк, В. Волошина, О. Жабокрицька, О. Коберник, Н. Комісаренко, А. Кравченко, О. Лаврентьєва, О. Логвиненко, Г. Пустовіт, Н. Тимошук, І. Чеботарьова та ін.), концепції допоміжної поведінки, що пов'язана з діяльними проявами піклування про іншу людину (Н. Кухтова, О. Цибулевська та ін.).

Водночас більшість наукових розвідок щодо цінності піклування про іншу людину здійснено в галузі філософських наук. Однак у них не розкривається специфіка формування цінності піклування про іншу людину як системного

процесу, що здійснюється в позакласній виховній роботі, не розкривається сучасний стан сформованості означеної цінності в учнів молодшого та старшого підліткового віку. З огляду на це, проблема формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи набуває особливої актуальності в умовах сьогодення.

Нагальна потреба в теоретичному обґрунтуванні і вирішенні на практиці виховної проблеми спонукають до розв'язання певних *суперечностей* між:

- актуалізацією значення формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину на рівні суспільства і недостатньою увагою з боку суб'єктів виховання до сутності цього процесу в загальноосвітніх навчальних закладах;

- необхідністю визначення основних підходів, розробки і впровадження змісту, форм і методів формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину і сучасним станом практичної реалізації виховної роботи в позакласний час;

- усвідомленням доцільності формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину та недостатнім рівнем ефективності педагогічного супроводу позакласної виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Актуальність, недостатня наукова розробленість проблеми, необхідність розв'язання наявних суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичних планів науково-дослідної лабораторії духовно-морального виховання Науково-дослідницького інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля «Духовність особистості: методологія, теорія і практика» (номер державної реєстрації 0105U000264); кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького «Теоретико-методологічні засади формування толерантності у дітей та молоді» (номер державної реєстрації 0115U001735). Тему дослідження затверджено рішенням вченої ради Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького (протокол № 4 від 13.12.2012 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 23.04.2013 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження і вивчення виховної практики визначити та експериментально перевірити педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що процес формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі буде ефективніше здійснюватися за таких педагогічних умов: активізація позитивної мотивації та потреби в піклуванні про іншу людину; розширення знань підлітків про необхідність ціннісного піклування про іншу людину; формування досвіду та готовності здійснення вчинку-піклування про іншу людину.

Відповідно до мети та гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури й розкрити сутність та структуру поняття «формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину».
2. Визначити основні підходи до формування в учнів цінності піклування про іншу людину.
3. Розробити критерії, показники і схарактеризувати рівні сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину.
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Об'єкт дослідження – процес морального виховання підлітків.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Для розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань використовувався комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, синтез, узагальнення, порівняння з метою визначення теоретико-методологічних основ дослідження, уточнення сутності, структури ключових понять, виявлення основних підходів до формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину; систематизація, порівняння та конкретизація – для з'ясування критеріїв, показників та рівнів сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину, обґрунтування педагогічних умов формування в учнів основної школи цінності піклування; *емпіричні* – анкетування, тестування, бесіда, метод експертних оцінок, самооцінювання – з метою вивчення рівнів сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину; *статистичні* – кількісний та якісний аналіз даних з використанням методів математичної статистики з подальшою їх інтерпретацією та узагальненням – з метою перевірки відповідності отриманих даних дослідно-експериментальної роботи й забезпечення вірогідності результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Маріупольської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 45, гімназії № 9 м. Мелітополя, Вільхівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Харківської районної ради Харківської обл., Рівненської української гімназії. У дослідженні безпосередньо брали участь 480 учнів основної школи, відповідно в контрольних групах – 241 особа, в експериментальних групах – 239 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* обґрунтовано педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі (активізація позитивної мотивації та потреби в піклуванні про іншу людину; розширення знань підлітків про необхідність ціннісного піклування про іншу людину; формування досвіду та готовності здійснення вчинку-піклування про іншу людину); *визначено* сутність та структуру поняття «формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину» як системну діяльність суб'єктів виховної роботи, яка спрямовується на набуття підлітками смислу власної причетності до буття іншої

людини через акти турботи, любові, доброти і забезпечує їхній вияв через вчинок-підкування у моральній поведінці; визначено критерії, показники та охарактеризовано рівні сформованості в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину;

– *уточнено* зміст ключових понять дослідження: «підкування» та «підкування про іншу людину»;

– *подальшого розвитку* набули зміст, форми та методи формування в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці, експериментальній перевірці та запровадженні в роботу загальноосвітніх навчальних закладів комплексної методики діагностування рівнів сформованості в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину, тренінгових занять, мотиваційних ігор.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані в позакласній роботі вчителями, класними керівниками, педагогами-організаторами під час відбору змісту матеріалу для морального виховання. Емпіричний матеріал, викладений і обґрунтований в дослідженні, може бути використаний під час викладання курсів «Теорія та методика виховання», «Методика виховної роботи» у вищих педагогічних навчальних закладах.

Результати дослідження *впроваджено* у виховний процес Маріупольської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 45 (довідка № 606 від 22.11.2013 р.), Мелітопольської гімназії № 9 Мелітопольської міської ради (довідка № 21 від 30.10.2014 р.), Вільхівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Харківської районної ради Харківської обл. (довідка № 14 від 14.01.2015 р.), Рівненської української гімназії (довідка № 34 від 22.04.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дисертаційної роботи оприлюднено на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном» (Горлівка, 2012); «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (Мелітополь, 2013); «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (Мелітополь-Сєверодвінськ, 2013); «Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти» (Мелітополь, 2014); «Мистецька освіта: традиції і новації» (Мелітополь, 2014); «Людиномірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів: наукові досягнення і перспективи» (Мелітополь, 2015); *всеукраїнських* – «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (Умань, 2012); *регіональних* – «Проблеми, тенденції, перспективи екологізації культурно-освітнього простору» (Мелітополь, 2013); «Культурна спадщина і сучасні моделі розвитку особистості» (Мелітополь, 2015).

Матеріали дисертації обговорювалися на звітних конференціях, засіданнях кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького; науково-методичних радах та семінарах міського управління освіти (м. Мелітополь).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 11 одноосібних наукових публікаціях, з яких 7 відображають основні наукові результати, 4 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (280 найменувань, зокрема 7 іноземною мовою), 15 додатків на 53 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, обсяг основного тексту – 183 сторінки. Рукопис містить 27 таблиць та 2 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, гіпотезу, завдання, об'єкт, предмет дослідження, комплекс методів дослідження; обґрунтовано наукову новизну і практичне значення роботи; відображено відомості щодо апробації результатів дослідження, структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** – *«Формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі як наукова проблема»* – охарактеризовано ступінь наукової розробленості проблеми; уточнено сутність основних понять дослідження («піклування», «піклування про іншу людину») і специфіку формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину, визначено основні ознаки та закономірності процесу формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

З'ясовано, що у соціально-педагогічному контексті поняття «піклування» розглядається лише у контексті матеріального та правового захисту недієздатної людини або дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (сиріт тощо). Натомість піклування про духовний, психологічний стан іншої людини у більшості визначень не розкрито. Уточнюючи сутність поняття «піклування», ми визначаємо його як вияв добродійних дій для іншої людини, активізацію думок про її духовний розвиток як особистості, а не лише покращення матеріального становища. Отже, прояви піклування можуть здійснюватися через діалог завдяки актам прояву любові.

Аналіз досліджень (М. Вайсмерка, Д. Джакомо, Дж. Мак Гі, Ф. Меноласкіно, Д. Річардса, Д. Сміта, Р. Уїтну, Д. Хейда та ін.) дозволяє виявити особливості піклування в системі людських відносин: думка про іншу людину як представника цілісного суспільства; увага до іншої людини та її потреб, інтересів; здійснення для людини безкорисливих моральних вчинків. Вивчення наукових праць дозволяє стверджувати, що в умовах становлення та розвитку демократичного суспільства тема піклування про іншу людину є однією із центральних, яка розв'язується у філософській, психологічній, педагогічній науках. З'ясовано, що піклування з боку людини зумовлено потребами та без них не відбувається. Ця тема тісно пов'язана із моральним вихованням особистості і ґрунтується на ідеях виховання смисложиттєвих цінностей (К. Журба, К. Чорна та ін.). Лише сильна духом особистість може контролювати свій духовний розвиток, душевний спокій, врівноваженість, має можливість подивитися на проблеми або ситуації, в яких вона опинилася, з іншого боку та знайти вихід. Однак дедалі все більше людей, дітей

потребують піклування про себе, але не всі індивіди можуть визнати, що їм необхідне піклування з боку інших людей, яким вони не байдужі та які зможуть дійсно попідкуватися про них, надати допомогу будь-якого типу та характеру, подбати про все те, що їм не дає спокою; вони зможуть прийняти чи не приймати допомогу з різних причин (боязкість, сором'язливість, слабкість тощо)

У змісті поняття «піклування про іншу людину» ми враховуємо його ціннісне навантаження, що становить певну складність для розуміння вчителями загальноосвітніх навчальних закладів, і, отже, для його свідомого формування в учнів. Для цього поняття характерними є такі ознаки, як просторовість (потребує визначення певного простору для здійснення активних дій та здійснення моральних вчинків), динамічність (піклування не виявляється у статичній формі, воно насичене рухом, дією, повільним або інтенсивним розвитком), альтруїстичність (передбачає вчинення безкорисливих моральних вчинків, адже позиція взаємного обміну певними послугами за типом «я – тобі, але ти – мені» містить у собі інший, відмінний від альтруїзму сенс), природність (бажання допомогти близьким людям – дітям, батькам через вираження прихильності та любові закладене самою природою), соціальність (забезпечення стабільного існування суспільства зумовлене зростанням стабільного стану всіх його членів, що утворюється сумою успіхів кожної особистості через досягнення спільних цілей) тощо.

Узагальнення поглядів учених (О. Безпалько, І. Бех, М. Гайдеггер, Ф. Нембріні, О. Цибулевська, Д. Юм та ін.) дозволило розглядати поняття «формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину» як системну діяльність суб'єктів виховної роботи, яка спрямовується на набуття підлітками смислу власної причетності до буття іншої людини через акти турботи, любові, доброти і забезпечує їхній вияв через вчинок-піклування та допоміжну поведінку.

Виявлено два рівні такої діяльності, що має бути закладено в систему позакласної виховної роботи – соціально-спрямований, у якому соціальне піклування про «слабку» та «нужденну» людину постає необхідністю та відображає сильні духовні ознаки людської культури, та соціально-неспрямований, основною ідеєю якого є корисність для іншої людини, що має сенс для дії, адже концепти співчуття, підтримки мають бути присутніми не тільки у важких ситуаціях, а й у ситуаціях успіху.

Отже, сутність поняття «сформованість в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину» з позицій його ціннісного навантаження розкриває три напрями: думка про іншу людину як представника цілісного суспільства; увага до іншої людини та її потреб, емоцій, інтересів та цінностей; здійснення для будь-якої людини безкорисливих моральних вчинків.

У структурі цього поняття визначено когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний компоненти. Когнітивний компонент містить знання особистості щодо цінності піклування про іншу людину, що спонукають до емпатійних відносин та спрямовують на добродійні дії. Емоційно-ціннісний компонент проявляється завдяки емпатії до інших людей, уваги учнів основної школи до їхніх потреб для виявлення позитивних емоцій та задоволення інтересів іншої людини; поведінково-діяльнісний – характеризує різні види моральної

діяльності учнів основної школи (здійснення ними гідних вчинків, добродіянь) та їхню поведінку загалом.

На основі аналізу наукових праць (Л. Долинської, З. Огороднійчука, О. Скрипченко та ін.) встановлено, що цінність піклування про іншу людину доцільно формувати в підлітковому віці, адже цей період вважається часом переходу на новий рівень самосвідомості індивіда (С. Виготський, Т. Драгунова, Д. Ельконін, А. Реан, Д. Фельдштейн та ін.). Завдяки активному пошуку себе в підлітка відбувається зміна самооцінки, розкривається власна унікальність, цінність і неповторність. Він переходить від орієнтації на оцінку дорослих до власних критеріїв оцінювання моральних вчинків, поведінки в цілому. Зазначено, що підлітковий період від одинадцяти до чотирнадцяти років є віком пошуку, становлення, самовдосконалення та самоствердження. В учнів основної школи під час навчання з п'ятого по дев'ятий клас відбувається зростання надмірної оцінки власних сил і можливостей, спостерігається тенденція щодо несприйняття «сліпого» підкорення. У підлітковому віці завдяки допитливості до всього цікавого та значимого починає розвиватися змістовний інтерес до різних видів діяльності. У цьому віковому періоді починається інтенсивне просування в розвитку свідомості, що змінює особистість як у фізичному, так і в духовному плані.

Доведено, що ефективним засобом формування цінностей, зокрема цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи є позакласна виховна робота, яка характеризується добровільністю та особистою зорієнтованістю (Л. Канішевська, Ю. Конаржевський, Г. Пустовіт, М. Фіцула, Л. Чистякова). Дослідники зауважують, що для реалізації завдань морального виховання потрібно урізноманітнювати освітню роботу в позаурочний час, адже роль позакласної роботи надзвичайно важлива для всієї моральної діяльності підлітків. У ній сфокусовуються соціальні та смисложиттєві цінності, які є визначальними у сходженні до моральної культури людства (Т. Ільїна, І. Котова, С. Смірнова, Є. Шиянова).

Отже, підтримуючи думки науковців, вважаємо, що позакласну виховну роботу щодо формування цінності піклування про іншу людину доцільно проводити в позаурочний час за допомогою певних організаційних форм, серед яких: додаткові індивідуальні заняття, факультативи, гуртки, навчальні екскурсії, консультації, круглі столи, диспути, етичні бесіди, тренінгові вправи, відкриті лекції, де можуть залучатися учні не тільки одного класу, а й ті учні, які є зацікавленими темою виховних занять.

У розділі проаналізовано методологічну основу дослідження: аксіологічний підхід (В. Андрущенко, І. Войченко, І. Надольний та ін.), особистісно зорієнтований підхід (І. Бех, А. Богуш, В. Бутенко, Т. Бутківська та ін.), людиномірний та ціннісно-генерувальний підходи (С. Ганаба, В. Молодиченко, Л. Москальова, Н. Сегеда, М. Семикін, Т. Троїцька та ін.). Особистісно зорієнтований підхід спрямовується на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, якій відповідають цінності служіння та яка надає особистості перспективу виходити за межі своїх актуальних можливостей. Означений підхід, завдяки відповідним положенням, дозволив нам зводити позакласну роботу з учнями основної школи на особистісному рівні забезпечення якісного виховного процесу.

Ціннісно-генерувальний підхід характеризується, як: піклування про іншу людину як визначальну цінність; генерація ідей для конкретних виховних справ; розробка науково-методичного забезпечення впровадження формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи; ефективна реалізація виховних методик і програм та розроблення певних педагогічних умов; впровадження психолого-педагогічних діагностик, спрямованих на визначення рівнів сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину. Такий підхід дає можливість поєднувати в органічному взаємозв'язку виховання культурної людини з урахуванням вікових характеристик її перехідного періоду розвитку.

Людиномірний підхід у дослідженні використано для вимірювання сформованості цінності піклування. Зокрема, його результативний аспект свідчить про ефективність виховання учнів, коли результати збігалися із завданнями, а процесуальна оцінка показувала, наскільки вдало визначено завдання, зміст роботи, обрано її методи, засоби та форми, враховано педагогічні умови тощо.

Нами з'ясовано, що такі підходи є основою для досліджуваної проблеми та руху до свідомо поставленої мети – визначити та експериментально перевірити педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Основним для нашого дослідження обрано аксіологічний підхід, який постає орієнтиром у формуванні цінності піклування, та сприяє задоволенню потреб особистості та відповідає індивідуальним запитам і нормам у різних життєвих ситуаціях. Цей підхід передбачає орієнтацію учнів основної школи на набуття певних моральних цінностей, а саме: доброти, гідності, милосердя, обереганія життя, самовідповідальності людини, самокритичності, почуття відповідальності.

Роль цінності піклування про іншу людину виступає засадничою для формування цілей і завдань позакласної виховної роботи, визначаючи результативність означеного процесу та провідні ідеї щодо його вдосконалення.

У другому розділі – **«Стан сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину»** – визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину, представлено результати констатувального етапу експерименту.

Критеріями сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину визначено: 1) розуміння сутності піклування про іншу людину та її значення в житті суспільства; 2) здатність до співпереживання емоцій та почуттів іншої людини; 3) піклувальна поведінка. Перший критерій схарактеризовано через такі показники, як: знання про цінність піклування, аналіз і оцінка власної діяльності щодо здійснення вчинку-піклування, розуміння сенсу піклування про іншу людину в конкретній ситуації. Здатність до співпереживання емоцій та почуттів іншої людини схарактеризовано такими показниками, як: емоційний відгук щодо сприйняття вчинку-піклування від іншої людини, вольовий вияв щодо прийняття рішення про піклування про іншу людину, прагнення керуватися отриманими знаннями щодо здійснення вчинку-піклування про іншу людину. У піклувальній поведінці виокремлено такі показники, як: готовність до здійснення вчинку-піклування в соціокультурному середовищі, здійснення вчинку-піклування, рефлексія щодо вчинку стосовно іншої

людини. За допомогою визначених критеріїв та показників охарактеризовано рівні сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину (високий, середній, низький).

Для *високого рівня* сформованості цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи характерні: повна поінформованість про цінність піклування; вміння самостійно аналізувати та правильно оцінювати власну діяльність щодо здійснення вчинку-піклування про іншу людину; повне розуміння сенсу піклування про іншу людину в конкретній ситуації. Учні добре сприймають вчинок-піклування про іншу людину та керуються ним у власній поведінці; мають сформоване прагнення користуватися отриманими знаннями щодо здійснення вчинку-піклування про іншу людину в повсякденній діяльності. У підлітків сформована готовність до здійснення вчинку-піклування в соціокультурному середовищі і не потребують додаткового втручання оточуючих; володіють міцними волевовими якостями та впевненістю щодо прийняття рішення про піклування; повною мірою розрізняють позитивну та негативну інформацію, яка необхідна для рефлексії щодо здійсненого вчинку стосовно іншої людини.

Учні із *середнім рівнем* сформованості цінності піклування про іншу людину мають неповні знання про цінність піклування; вони вміють самостійно аналізувати свою діяльність щодо здійснення вчинку-піклування про іншу людину, але її оцінювання не завжди є вірним; учні частково розуміють сенс піклування про іншу людину. Підлітки ситуативно сприймають вчинок-піклування про іншу людину; мають частково сформовані уміння керуватися отриманими знаннями про вчинок-піклування в повсякденній діяльності. У них сформована готовність до здійснення вчинку-піклування, але іноді такі учні потребують додаткового втручання оточуючих, порад; мають ситуативно-позитивне розуміння ситуацій для піклування, але в прийнятті рішення щодо необхідності попідкуватися про іншу людину їм не вистачає впевненості. У таких учнів сформовані уявлення про розрізнення позитивної та негативної інформації, що необхідна для рефлексії щодо здійсненого вчинку стосовно іншої людини.

Для *низького рівня* сформованості цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи характерним є: відсутність уяви та системних знань про цінність піклування; нестійка позиція в процесах аналізу та оцінки власної діяльності щодо здійснення вчинку-піклування. У таких учнів спостерігається обмеженість у розумінні сенсу піклування про іншу людину в конкретній ситуації, наявні поверхові знання про самий процес піклування тощо. У підлітків відсутнє розуміння сенсу вчинку-піклування про іншу людину; їм мають роз'яснювати, що такий вчинок є необхідним; у них недостатньо сформоване або зовсім відсутнє прагнення керуватися отриманими знаннями про вчинок-піклування в повсякденній діяльності. Вони мають недостатньо сформовану готовність до здійснення вчинку-піклування в соціокультурному середовищі, тому вона відбувається за допомогою зовнішнього примусу; в учнів означеного рівня найчастіше відсутнє: спроможність у прийнятті рішення про необхідність попідкуватися про іншу людину; здатність розрізняти позитивну та негативну інформацію, яка необхідна для рефлексії щодо здійсненого вчинку стосовно іншої людини.

На основі дібраного та розробленого діагностичного інструментарію експериментального дослідження нами складено програму дослідження рівнів сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину, яка передбачала вибір експериментальної бази, добір методик на основі визначених критеріїв і показників.

Для проведення констатувального етапу експерименту розроблено і впроваджено діагностичну програму, яка складалася з комплексу взаємодоповнюючих модифікованих анкет, тестів та опитувальників («Оцінка вміння учнями аналізувати та оцінювати свої вчинки відповідно до цінності піклування про іншу людину», «Готовність до здійснення вчинку-піклування», «Прагнення керуватися отриманими знаннями щодо цінності піклування про іншу людину в процесі життєдіяльності», «Діагностика прийняття інших» (за Ю. Менджеричькою), «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим), «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (за М. Фетискіним) та ін.) та авторських опитувальників («З'ясування обізнаності учнів про цінність піклування», «З'ясування обізнаності класних керівників про цінність піклування та про здійснені учнями вчинки», «З'ясування обізнаності батьків про цінність піклування та здійснені вчинки своєю дитиною» тощо).

Констатувальний етап дослідження стану сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину та аналіз його результатів виявив, що: високий рівень сформованості означеної якості зафіксовано у 15,26 % учнів контрольної групи та 15,80 % учнів експериментальної групи, середній рівень – у 45,37 % учнів контрольної групи та 45,84 % учнів експериментальної групи, низький рівень виявили 39,37 % учнів контрольної групи та 38,36 % учнів експериментальної групи.

За результатами констатувального етапу дослідження нами схарактеризовано такі негативні тенденції, що впливають на особистісний розвиток учнів основної школи, а саме: поширення шкільного нігілізму, прагнення до відчуження іншої людини; фрагментарність соціальних знань щодо процесу піклування; прояви егоцентричної поведінки; відсутність інтересу до почуттів іншої людини та недостатність досвіду піклування.

У третьому розділі – ***«Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі»*** – теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину; описано зміст і результати дослідно-експериментальної роботи з їхньої реалізації та проаналізовано результати формування етапу експерименту.

Проаналізовано виховні програми для учнів основної школи (національні, регіональні, місцеві) для оцінки ступеня їх впливу на сформованість в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину.

Дослідженням встановлено, що найбільший вплив на розуміння учнями основної школи сутності піклування про іншу людину та її значення в житті суспільства мають такі програми: «Золоті зерна істини» для учнів 5-х – 9-х класів (авт. Л. Солоденко); «Шлях до успіху» для учнів 5-х – 9-х класів (авт. Г. Котул); «Джерела толерантності» для учнів 8-х – 9-х класів (авт. О. Шкредова) та ін.

Значний вплив на здатність учнів основної школи до співпереживання емоцій та почуттів іншої людини мають такі програми: «У сузір'ї стати зіркою» для учнів 5-х – 9-х класів (авт. О. Лисенко); «Паростки особистості майбутнього» для учнів 8-х – 9-х класів (авт. М. Левко) та ін.

Натомість про піклувальну поведінку учнів основної школи в проаналізованих нами програмах не йдеться, хоча в деяких програмах, наприклад: «Від «я» до «Я»» – орієнтири програми виховної роботи з учнями 5-х – 9-х класів (авт. Л. Бойко) йде мова про вправління у морально-етичних вчинках.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів констатувального етапу експерименту теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов (активізація позитивної мотивації та потреби в піклуванні про іншу людину; розширення знань підлітків про необхідність ціннісного піклування про іншу людину; формування досвіду та готовності здійснення вчинку-піклування про іншу людину), які спрямовані на формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину під час організації позакласної виховної роботи.

Перша педагогічна умова – *активізація позитивної мотивації та потреби в піклуванні про іншу людину* – полягає, насамперед, у самовдосконаленні – вищій цілі життя кожної людини та реалізувалася через впровадження у позакласну виховну роботу основної школи форм та методів, що сприяли формуванню: емоційно-вольової сфери, ціннісної свідомості, умінь володіння власними емоціями при самовдосконаленні підлітка; міжособистісного спілкування та навичок встановлення безкорисливих контактів з іншими людьми. Використання аксіологічного та особистісно зорієнтованого підходів до формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину під час позакласної виховної роботи стало результатом змін у потребово-мотиваційній сфері та афіліативній потребі, які у взаємодії привели до емоційної прихильності, підвищили самооцінку та впевненість у собі. В учнів основної школи відкриваються нові зацікавлення, які стають більш стійкими, попередні зацікавлення втрачають свою вагомість.

Друга педагогічна умова – *розширення знань підлітків про необхідність ціннісного піклування про іншу людину* – спрямовувалась на розкриття учням науково визначених моральних категорій і понять як: «цінність піклування», «формування цінності піклування про іншу людину» з урахуванням їх вікових можливостей; розвиток найвищих цінностей, які регулюють відносини між школярами, впливають на їхнє соціальне життя та міжособистісні практичні взаємини. Реалізація цієї педагогічної умови проводилася за допомогою методів, які можна віднести до групи способів формування моральної свідомості учнів. Більшість з цих методів є словесними: лекції, розповіді, бесіди, диспути (лекції «Діяльна турбота про іншу людину – основа душевної краси», «Піклування про іншу людину це благо? розумна цінність», «Вміння керувати своїми діями, вчинками, поведінкою, намірами», «Коли в душі назавжди оселяється лагідність та чуйність – ти поступово навчаєшся робити добрі справи для інших людей»; розповіді запрошених представників різних професій соціальної сфери про сутність турботи та піклування про людей (бібліотекар, екскурсовод, лікар, медична сестра та ін.); бесіди про досвід здійснення вчинків піклування самими підлітками їхніми

друзями, батьками; диспути на тему «Бути чи не бути вчинку-підкування про іншу людину?», «Що для вас є цінністю?», «Дозволено вважати «підкування про іншу людину» цінністю?»).

Сутність вчинку-підкування зводиться до сукупності певних дій, які не мають бути абстраговані та відірвані від самої людини. Вчинок культурної людини і відповідальної людини зустрічаються тільки у певному просторі, в різних актах діяльності й емоційних переживань. Специфічність вчинку-підкування полягає в його духовній практиці, що виходить не із загальних понять, моральних законів, кодексів честі, а зі світу самої людини, де вона себе відповідально усвідомлює і в якому бажає підкуватися про інших. Тому *формування досвіду та готовності здійснення вчинку-підкування про іншу людину* реалізовували через упровадження: різноманітних духовних практик; авторських тренінгових занять; знайомство із прикладами вчинків-підкування та виявлення готовності учнів до повторення вчинків в різних соціальних ситуаціях (перегляд театралізованих вистав: «Всім, що летять на північний захід», «Ведмідь», «У ніч після випуску», «Фантазії Лізи», «Джон, Джим, Джек та інші», «Від двох до п'яти», «По щучому велінню», «Дуель», улюблених серіалів підлітків: «Безсмертник», «Чарлі та шоколадна фабрика»). У позакласній виховній роботі учні обговорювали приклади вчинків-підкування у художніх творах: «Пані Метелиця», «Бременські музики», «Мертва царівна», «Непохитний олов'яний солдатик», «Пригоди Тома Сойєра», «Аліса в країні Див» (5 клас); «Федько-Холомидник», «Казка про Яян», «Тореодори з Васюківки» (6 клас). Для учнів 7 класу – «Захар Беркут», «За сестрою», «Климко», «Ілля Муромець», «Робін Гуд», «Айвенго», «Мандри Лемюела Гулівера»; «Маруся Богуславка», «Давня казка», «Ірій» (8 клас). Учні 9 класу аналізували художні твори «Бджола та Шершень», «Наталка Полтавка», «Наймичка».

Для впровадження педагогічних умов використано такі форми позакласної виховної роботи (індивідуальні, групові, масові), які урізноманітнено спеціальними вправами, тренінговими заняттями, добродіяльністю тощо. Під час реалізації педагогічних умов проведено лекторії, бесіди та розмови, ігри-експрес та рольові ігри, інтерактивні вистави; підібрано особливі виховні ситуації та варіанти їх розв'язання тощо.

Серед найбільш ефективних форм і методів експериментальної роботи виокремлено такі: тренінгові заняття («Знайомство із вчинком-підкуванням», «Відчуття іншого», «Обдумані кроки», «Швидка допомога»), рольові ігри («Розтопи льодяну мушлю стосунків», «Сходінками до добра», «Вчинок для Шерлока Холмса», «Підкувальна поведінка в подорожі з перешкодами») тощо.

За результатами формувального етапу встановлено, що в експериментальних групах порівняно з результатами констатувального експерименту значно покращилися показники сформованості в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину: високий рівень – на 23,85 %; на низькому рівні залишилися 13,39 % проти 38,49 % на початку формувального етапу дослідження (таблиця 1).

Після формувального етапу дослідження в експериментальних групах покращилося ставлення учнів до людей, які їх оточують, сформувалося прагнення до здійснення вчинків-підкування; підвищився рівень їх соціальних знань про цінність підкування, здатність до проявів турботи, рефлексії моральної діяльності.

Динаміка рівнів сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину за результатами констатувального та формувального етапів експерименту

Рівні	Контрольні групи				Динаміка	Експериментальні групи				Динаміка
	На початку експер.		На кінець експер.			На початку експер.		На кінець експер.		
	Абс. числа	%	Абс. числа	%		Абс. числа	%	Абс. числа	%	
Високий	37	15,35	38	15,77	+0,42	38	15,90	95	39,75	+23,85
Середній	109	45,23	110	45,64	+0,41	109	45,61	112	46,86	+1,25
Низький	95	39,42	93	38,59	-0,83	92	38,49	32	13,39	-25,10

Також за підсумками формувального експерименту встановлено позитивну динаміку участі учнів у різних видах громадської діяльності, проявів піклувальної поведінки в сім'ї, школі, референтних групах тощо.

Статистично-математична обробка результатів педагогічного експерименту на основі критерію К. Пірсона засвідчила не випадковий характер відмінностей у показниках експериментальної та контрольної груп учнів основної школи.

Аналіз результатів довів, що проведена дослідно-експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов забезпечила позитивну динаміку показників досліджуваного процесу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення досліджуваної проблеми і запропоновано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких *висновків*:

1. На основі теоретичного аналізу дослідженості проблеми у філософській, психолого-педагогічній літературі та сучасного стану розв'язання проблеми формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі визначено її недостатню розробленість.

Доведено важливість формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі, адже саме підлітковий період вважається часом переходу на новий рівень самосвідомості підлітка.

Уточнено сутність ключових понять дослідження «піклування», «піклування про іншу людину».

Поняття «формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину» як системну діяльність суб'єктів виховної роботи, яка спрямовується на набуття підлітками смислу власної причетності до буття іншої людини через акти

турботи, любові, доброти і забезпечує їхній вияв через вчинок-підкування у підкувальній поведінці.

Результатом сформованості цінності підкування в учнів основної школи є такі показники, як: думка про іншу людину як представника цілісного суспільства; увага до іншої людини та її потреб, емоцій, інтересів та цінностей; здійснення для будь-якої людини безкорисливих моральних вчинків.

2. Аналіз досліджуваної проблеми дозволив розкрити та схарактеризувати такі педагогічні підходи до формування в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину, як: аксіологічний, особистісно зорієнтований, ціннісно-генерувальний, людиномірний. Аксіологічний підхід у контексті дослідження надав можливість звести поняття «підкування про іншу людину» до рангу цінності, оскільки аксіологія є вченням про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей. Такий підхід до формування в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину у роботі сприяв задоволенню потреб особистості та відповідав індивідуальним запитам і нормам у різних життєвих ситуаціях.

3. Визначено критерії, показники і схарактеризовано рівні сформованості в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину. Виокремлено такі критерії: розуміння сутності підкування про іншу людину та її значення в житті суспільства, здатність до співпереживання емоцій та почуттів іншої людини, підкувальна поведінка. Сутність означених критеріїв характеризують такі показники, як: знання про цінність підкування; аналіз і оцінка власної діяльності щодо здійснення вчинку-підкування; розуміння сенсу підкування про іншу людину в конкретній ситуації; емоційний відгук щодо сприйняття вчинку-підкування від іншої людини; прагнення керуватися отриманими знаннями щодо здійснення вчинку-підкування про іншу людину; готовність до здійснення вчинку-підкування в соціокультурному середовищі; вольовий вияв щодо прийняття рішення при підкуванні про іншу людину; рефлексія щодо здійсненого вчинку стосовно іншої людини.

На основі прояву означених критеріїв та їхніх показників охарактеризовано три рівні сформованості в учнів основної школи цінності підкування про іншу людину: високий, середній, низький.

У ході констатувального етапу експерименту встановлено, що на високому рівні цінність підкування про іншу людину була сформована лише у 15,8 % – експериментальної групи та 15,26 % – контрольної групи; середній рівень відповідно мали 45,84 % та 45,37 % підлітків; 38,36 % респондентів експериментальної та 39,37 % контрольної групи мали низький рівень. Це пояснюється низькою вмотивованістю учнів основної школи до внутрішнього особистісного зростання, слабкою теоретичною обізнаністю про сутність цінностей та готовністю до прояву підкувальної поведінки.

4. Теоретично обгрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування в учнів основної школи цінності підкування в процесі позакласної виховної роботи: активізація позитивної мотивації та потреби в підкуванні про іншу людину; розширення знань підлітків про необхідність ціннісного підкування про іншу людину; формування досвіду та готовності здійснення вчинку-підкування про іншу людину.

Для впровадження педагогічних умов використано такі форми позакласної виховної роботи (індивідуальні, групові, масові), які урізноманітнено спеціальними вправами, тренінговими заняттями. Під час реалізації педагогічних умов проведено лекторії, бесіди та диспути, ігри-експрес та рольові ігри, інтерактивні вистави; підібрано особливі виховні ситуації та варіанти їх розв'язання тощо.

Серед найбільш ефективних форм і методів експериментальної роботи виокремлено такі: тренінгові заняття («Знайомство із вчинком-піклуванням», «Відчуття іншого», «Обдумані кроки», «Швидка допомога»), рольові ігри («Розтопи льодяну мушлю стосунків», «Сходінками до добра», «Вчинок для Шерлока Холмса», «Піклувальна поведінка в подорожі з перешкодами») тощо.

Порівняльний аналіз констатувального та формувального етапів експерименту показав, що в експериментальній групі простежується позитивна динаміка високого рівня, яка після експерименту зросла до 39,75 %. Кількість учнів, що знаходилася на середньому рівні, суттєво не змінилася (+1,25 %), тоді як кількість учнів, що знаходилася на низькому рівні, зменшилася на 25,10 %. В учнів контрольної групи після експерименту зміни майже не відбулися, після експерименту на низькому рівні відбулося незначне зменшення на 0,83 %.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів теоретичного та практичного пошуку розв'язання порушеної проблеми. Залишаються актуальними й потребують *подальшого вивчення* питання, пов'язані з процесами формування досвіду піклувальної поведінки учнів основної школи. Перспективами дослідження також можуть стати лонгітюдні дослідження динаміки рівнів сформованості цінності піклування про іншу людину в учнів старшої школи. Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: запровадити в системі позакласної виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів проведення тренінгових занять для учнів основної школи («Знайомство із вчинком-піклуванням», «Відчуття іншого», «Обдумані кроки», «Швидка допомога») та введення в плани позакласної виховної роботи виховних справ, зорієнтованих на залучення учнів основної школи до здійснення піклувальної поведінки через вчинки-піклування; передбачити в системі післядипломної педагогічної освіти проведення семінару «Формування цінності піклування про іншу людину – важливий напрям позакласної виховної роботи» для вчителів, соціальних педагогів, класних керівників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Ускова А. Л. Педагогічні умови формування цінності піклування в учнів основної школи / А. Л. Ускова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2013. – Вип. 4 (57). – С. 182–189.
2. Ускова А. Л. Піклування про іншу людину як цінність: теоретичний аспект / А. Л. Ускова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Ялта, 2013. – Вип. 41, ч. 4. – С. 282–287.
3. Ускова А. Л. Сутність та основні характеристики цінності піклування про іншу людину / А. Л. Ускова // Актуальні проблеми державного управління,

педагогіки та психології : зб. наук. пр. Херсонського нац. техн. ун-ту. – Херсон, 2013. – Вип. 1 (9). – С. 449–453.

4. Ускова А. Л. Аксіологічний підхід до проблеми формування в учнів основних засад піклування про іншу людину в системі наукового соціогуманітарного знання / А. Л. Ускова // МДПУ ім. Б. Хмельницького. Сер.: Педагогіка. – Мелітополь, 2013. – Вип. (2) XI. – С. 253–256.

5. Ускова А. Л. Система формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи / А. Л. Ускова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Ялта, 2014. – Вип. 42, ч. 3. – С. 211–216.

6. Ускова А. Л. Теоретичні та методичні аспекти системи людиновимірності у процесі формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи / А. Л. Ускова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. та ін.]. – Умань : Вид-во «ФОП Жовтий О. О.», 2014. – Вип. 50. – С. 149–155.

7. Ускова А. Л. Формирование ценности попечения у учащихся: результаты экспериментального исследования / А. Л. Ускова // Современные проблемы науки и образования : науч. журн. [Електронний ресурс]. – М., 2015. – Вып. № 2. – Режим доступу : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17574>.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Ускова А. Л. Форми та методи позакласної виховної роботи при формуванні цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи / А. Л. Ускова // Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 жовт. 2013 р. / Відп. ред. Н. А. Сегеда. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – С. 113–116.

9. Ускова А. Л. Мотивація учнів основної школи до здійснення вчинку-піклування про іншу людину / А. Л. Ускова // Християнська етика в історії України і сучасний діалог світоглядно-духовних ідентичностей : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27–28 лист. 2014 р. / за заг. ред.: Л. Ю. Москальової, В. А. Волкової ; МДПУ ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – С. 147–151.

10. Ускова А. Л. Формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи: людиномірний підхід / А. Л. Ускова // Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 черв. 2014 р. / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. Молодиченка В. В. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – С. 329–332.

11. Ускова А. Л. Готовність учнів основної школи до здійснення піклування про іншу людину: людиномірний підхід / А. Л. Ускова // Людиновимірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів: наукові досягнення і перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 черв. 2015 р. : в 2-х т. / МОН України, МДПУ ім. Б. Хмельницького ; за заг. ред. В. В. Молодиченка. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – Т. 2. – С. 240–244.

АНОТАЦІЇ

Ускова А. Л. Формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2016.

Дисертація присвячена актуальній проблемі формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі. З'ясовано стан дослідженості проблеми в теорії та практиці позакласної виховної роботи. Виокремлено й охарактеризовано ефективні педагогічні підходи до розв'язання проблеми формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі. У межах поняттєво-термінологічної парадигми актуалізовано сутність провідних понять та визначено поняття «формування цінності піклування про іншу людину в учнів основної школи». Визначено критерії (розуміння сутності піклування про іншу людину та її значення в житті суспільства; здатність до співпереживання емоцій та почуттів іншої людини; піклувальна поведінка), показники (знання про цінність піклування, аналіз і оцінка власної діяльності щодо здійснення вчинку-піклування, розуміння сенсу піклування про іншу людину в конкретній ситуації; емоційний відгук щодо сприйняття вчинку-піклування від іншої людини, вольовий вияв щодо прийняття рішення про піклування про іншу людину, прагнення керуватися отриманими знаннями щодо здійснення вчинку-піклування про іншу людину; готовність до здійснення вчинку-піклування в соціокультурному середовищі, здійснення вчинку-піклування, рефлексія щодо вчинку стосовно іншої людини) та охарактеризовано рівні сформованості в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування в учнів основної школи цінності піклування про іншу людину в позакласній виховній роботі та доведено їх ефективність.

Ключові слова: цінність піклування про іншу людину, учні основної школи, позакласна виховна робота.

Ускова А. Л. Формирование у учащихся основной школы ценности попечения о другом человеке во внеклассной воспитательной работе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2016.

Диссертация посвящена актуальной проблеме формирования у учащихся основной школы ценности попечения о другом человеке во внеклассной воспитательной работе. Выяснено состояние изученности проблемы в педагогической теории и внеклассной воспитательной работе. Выделены и охарактеризованы эффективные педагогические подходы к решению проблемы формирования у учащихся основной школы ценности попечения о другом человеке во внеклассной воспитательной работе. В рамках понятийно-терминологической

парадигмы актуализирована сущность ведущих понятий и определено понятие «формирование ценности попечения о другом человеке у учащихся основной школы». Определены критерии (понимание сущности попечения о другом человеке и его значение в жизни общества, способность к сопереживанию эмоций и чувств другого человека; попечительское поведение), показатели (знания о ценности попечения, анализ и оценка собственной деятельности по осуществлению поступка-попечения, понимания смысла попечения о другом человеке в конкретной ситуации; эмоциональный отклик относительно восприятия поступка-попечения от другого человека, волевое проявление относительно принятия решения о попечении о другом человеке, стремление руководствоваться полученными знаниями по осуществлению поступка-попечения о другом человеке, готовность к осуществлению поступка-попечения в социокультурной среде, совершение поступка-попечения, рефлексия поступка по отношению к другому человеку) и охарактеризованы уровни сформированности у учащихся основной школы ценности попечения о другом человеке. Теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования у учащихся основной школы ценности попечения о другом человеке во внеклассной воспитательной работе и доказана их эффективность.

Ключевые слова: ценность попечения о другом человеке, ученики основной школы, внеклассная воспитательная работа.

Uskova A. L. The formation of value care about the other person in extra-curricular educational activities at the primary school pupils. – The manuscript.

Thesis for scientific degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.07 – theory and methods of upbringing. – Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University, Uman, 2016.

The thesis is devoted to an actual problem of formation at the primary school pupils the value care about the other person in extra-curricular educational activities. The condition of the problem describing in educational theory and extra-curricular educational activities is found.

The discussed problem allowed us to uncover and characterize such pedagogical approaches, as: axiological, personally oriented, value-generating and people-measuring which are aimed to develop the value of care about the other person at primary school pupils.

The essence of the leading concepts «care», «guardianship», «care about the other person» in philosophy, psychology, pedagogy as part of the conceptual and terminological paradigm is actualized, which confirms their relevance and importance, both for the individual and for society as a whole. The concept «formation of care value about the other person at the basic school pupils» is defined – as systemic activity of educational work subjects, based on a single basic phenomenon – human existence, which is directed to the acquisition of the individual's own sense of belonging to the existence of another person through acts of care, love, kindness, and provides them with a manifestation through action-care and helping behavior.

The structural components of the concept «formation of care value about the other person at the basic school pupils» are identified (cognitive, emotional and evaluative and

behavioral-active), which provided an opportunity for young people in the most committed of meritorious deeds to show a high formation level of the designated value in our study.

The criteria are identified (the understanding of the care about the other person nature and its value to society, ability for emotions empathy and feelings of the other person's and helping behavior), indicators and the formation levels at pupils of primary school care values about the other person are characterized. It is tested and proved that the developed criteria and indicators allow defining the formation levels of basic school pupils values in care about the other person (high, medium and low).

The ascertaining experiment set, that at a high level the care value of another person was formed in 15,80 % of the surveyed pupils of the basic school in the experimental group and 15,26 % of the respondents of the control group of pupils; the medium level had 45,84 % and 45,37 % of the surveyed pupils of experimental and control groups; 38,36 % of the experimental respondents and 39,37 % of the control group respondents had a low level. This is due to a low motivation of primary school pupils to inner growth and weak theoretical awareness about the nature of values.

Pedagogical conditions of solving the problem of care value formation at the basic school pupils about the other person in extra-curricular educational activities are theoretically substantiated and experimentally tested: the development of basic school pupils needs to care about the other person during extracurricular educational work; the distribution and introduction of care value about the other person in the social knowledge of primary school pupils; the enriching of care experience about the other person at pupils of primary schools through the implementation of helping actions in care actions.

The implementation of pedagogical conditions was carried out by introducing of training sessions system with pupils («Introduction to care-action», «The feeling of another», «Hasty steps», «An ambulance»); interviews with teachers, parents, headmasters; the role-playing games are developed («To melt the icy shell of relations», «On the stairs to the kindness», «The act for Sherlock Holmes», «Helping behavior in journey with obstacles»), aimed at the developing of practical skills on the helping behavior; in accordance with the interests of younger and older adolescents an extra-curricular educational work is organized.

The pedagogical experiment showed that through the introduction of pedagogical conditions, the positive dynamics of the pupils participation in various kinds of social activities, manifestations of helping behavior in the family, school, reference groups, etc. is found.

The results of the formative phase show that in the experimental groups compared with the results of ascertaining stage of the experiment the indicators of formation have improved significantly in the experimental stage of the primary school pupils the care value of the another person: a high level – at 23,85 %; medium – 1,25 %; on the lower level were 13,39 % versus 38,49 % at the beginning of the formative study phase.

After the forming phase of the study in the experimental groups, the pupils' attitudes to the people who surround them had improved, the desire to commit care-acts had intensified; their social knowledge level of the care value, the ability to manifestations of care, reflecting on their own moral activity had increased.

The quantitative and qualitative indicators which are presented in the results of the experiment on introduction of our pedagogical conditions testify the effectiveness of their

content, forms and methods used in the work, and the necessity for their usage during the extracurricular educational work.

The results of the study suggest that the goal is reached, the hypothesis is confirmed, and the tasks have been solved.

The study does not cover all aspects of theoretical and practical search for solutions of the concerned problem. The questions, related to the development processes of primary school pupils helping behavior, remain relevant and require further study. The prospects for further studies may also be longitudinal studies of changes in the formation level of care values about the other person in high school pupils.

Keywords: value care about the other person, the basic school pupils, extra-curricular educational activities.